

ליאור ענבר

מארכיון בית לוחמי הגטאות "נגד בואו של השגריר": קיבוץ לוחמי הגטאות וכינון היחסים הדיפלומטיים עם מערב גרמניה, 1965*

לזכרה של דורקה שטרנברג,
ממייסדות הקיבוץ, אשת חינוך וספר

מבוא

בתחילת אוגוסט 1965 התכנסו חברי קיבוץ לוחמי הגטאות באולם המוזיאון לעצרת מחאה. במודעה שנתלתה ימים אחדים קודם לכן על לוח המודעות בחדר האוכל נכתב: "נפסיק את העבודה בשדה בסדנה ובשירותים לאות-מחאה נגד בואו של השגריר הגרמני".¹ לעיתונאי שנכח באירוע אמר צבי שר, מנהל המוזיאון: "עם קבלתו כשגריר בישראל, אנו נותנים לו ולכל חבריו בוורמאכט זיכוי וטיהור. איש לא יוכל לדרוש מאתנו לשלם מחיר זה".² כעבור שבוע וחצי הגיש שגריר מערב גרמניה, רולף פאולס, את כתב האמנה שלו לנשיא המדינה ולמן שזר.³

* מאמר זה מבוסס על הרצאתי "צריך לשאול את אנטק וצביה: תנועת הקיבוץ המאוחד ויחסי ישראל-מערב גרמניה" בסדנת תלמידי המחקר "נושאי הלפיד: מחקרים חדשים בתחום השואה וזכרה", התוכנית הבינלאומית ללימודי שואה על שם ויס-לבנת, אוניברסיטת חיפה, 7-8 במאי 2018. תודתי לחברי לעבודה בארכיון בית לוחמי הגטאות, בהנהלת ענת ברטמן-אלהלל, על השותפות, העצה והרוח הטובה. תודה לחדוה תג'ר, מנהלת ארכיון קיבוץ לוחמי הגטאות, על הסיוע ומאור הפנים.

1 ארכיון בית לוחמי הגטאות (אבלה"ג), מדור תצלומים, 53324.
2 עמנואל הראובני, "לא נקבל את שגריר בון": חברי קיבוץ לוחמי הגטאות מוחים על בואו של פאולס, מעריב, 9 באוגוסט 1965, עמ' 22; לסיקור נוסף של האירוע מאותו תאריך ראו: על המשמר, עמ' 6; קול העם, עמ' 1. צבי שר (1912-1984), יליד לודו, משפטן ועיתונאי. בשנות המלחמה נכלא במחנות עבודה בסיביר ולאחר השחרור הצטרף לפעילי תנועת "דרור" בוורשה. ממייסדי קיבוץ לוחמי הגטאות ומנהלו של בית לוחמי הגטאות שנים רבות.

3 פאולס יגיש היום את כתב האמנתו, הארץ, 19 באוגוסט 1965, עמ' 1.

מטרתו של מאמר זה לבחון את עמדותיהם ופועלם של חברי קיבוץ לוחמי הגטאות נוכח החלטתה של ממשלת ישראל בראשותו של לוי אשכול לכונן יחסים דיפלומטיים עם ממשלת מערב גרמניה. על פני הדברים נראה שהתייצבותם כנגד ההחלטה, שהתקבלה במרץ 1965, הייתה פרק נוסף בשורה של מאבקים שניטשו מתחילת שנות החמישים סביב ההתקרבות בין שתי המדינות. ואולם לדעתי בשל שורה של גורמים ונסיבות היה המאבק נגד כינון היחסים הדיפלומטיים שונה מקודמיו. המאמר נסמך על אוסף מכתבים (נכנסים ויוצאים) משנת 1965 השמורים בארכיון של בית לוחמי הגטאות וכן על ארכיונו של יצחק (אנטק) צוקרמן, ממייסדי הקיבוץ והמוזיאון. התכתובות והמסמכים הרבים השמורים באוספים אלו מאירים את הנושא הנדון וראויים לשמש בסיס למחקרים רבים נוספים.⁴

1949–1959: מה נגיד לבנינו?

במחצית אפריל 1949 נערך מצפון לעכו טקס העלייה על הקרקע של קיבוץ לוחמי הגטאות, אשר השתייך לתנועת הקיבוץ המאוחד. באותו מעמד צוינו גם שש שנים לפרוץ המרד בגטו ורשה.⁵ הקמת הקיבוץ והקמת מוזיאון בית לוחמי הגטאות שנה אחר כך היו נקודות ציון מרכזיות במחויבות ההדדית שנבנתה בין הקיבוץ המאוחד ובין קבוצת המייסדים. ראשיתה של אותה מחויבות בהיכרות מוקדמת של הנהגת הקיבוץ המאוחד ושליחיה בפולין עם ראשי תנועת "דרור", ובהם צוקרמן ובת זוגו צביה לובטקין. היכרות זו יצרה בשנות המלחמה את הציפייה מראשי "דרור" לאקטיביזם ארצישראלי ברוח הפלמ"ח על אדמת פולין. עם הגעת הידיעות על פרוץ מרד גטו ורשה, גויסה דמותם של לובטקין וצוקרמן כסמלי גבורה של מאבק הקיבוץ המאוחד בתוך הנהגת היישוב ובשלטון המנדט הבריטי. קבלות הפנים החגיגיות והופעותיהם הציבוריות עם בואם ארצה לאחר המלחמה ביססו את היותם מופת תנועתי. במקביל פעלו שליחי הקיבוץ המאוחד בקרב שארית הפליטה לשיקומה של תנועת "דרור". שיאה של אותה פעילות היה עריכתם של שני סמינרים חינוכיים בגרמניה ובאיטליה בהובלתו של מנהיג תנועת הקיבוץ המאוחד, יצחק טבנקין. רבים מהחניכים, שעם קצתם טיפח יחסים קרובים, נמנו אחר כך עם מייסדי הקיבוץ.⁶ הללו זכרו לו את חסד יחסו החם והאבהי כלפיהם, והוא היה למליץ היושר של הקיבוץ ושל המוזיאון במוסדות

4 יצחק (אנטק) צוקרמן (1915–1981), יליד וילנה. מראשי תנועת הנוער "דרור", חבר הנהגת הארגון היהודי הלוחם בגטו ורשה (האי"ל), פעיל בארגון "הבריחה" לאחר המלחמה, ממייסדי קיבוץ לוחמי הגטאות ובית לוחמי הגטאות וחבר הנהלה בו שנים רבות.

5 ירמיהו שמואלי, "קיבוץ לוחמי הגטאות" מעלה זכר המרד, על המשמר, 19 באפריל 1949, עמ' 1.

6 צביה לובטקין (1914–1978), ילידת העיירה ביטן, מראשי תנועת הנוער "דרור", חברת הנהגת האי"ל בגטו ורשה, ממייסדות הקיבוץ ומוזירתו בשנות החמישים והשישים, ראשת מחלקת הנוער והחלוצים בסוכנות היהודית. יצחק טבנקין (1887–1971), יליד בוברויסק, מראשי תנועת העבודה ומייסדי קיבוץ עין חרוד. בן-דודו של המשורר יצחק קצנבלסון (1886–1944), שעל שמו נקרא המוזיאון. על יחסיו של טבנקין עם מייסדי קיבוץ לוחמי הגטאות בכלל ועם לובטקין וצוקרמן בפרט ראו: ליאור ענבר, "מעל לְהַשְׁכַּת הַתְּהוֹם": יצחק טבנקין ויחסו לשואה ולמרד (חיבור לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת חיפה, 2010).

התנועה. לימים העידה על כך שרה שגר, ממייסדות הקיבוץ: "חשבו שאנו שבורים ורצוצים פיזית ונפשית. אפילו מזכירות הקיבוץ המאוחד, התנועה שלנו, הייתה מסייגת מהדרישות שלנו. רק יצחק טבנקין נלחם את מלחמתנו".⁷ עם זאת, העובדה שמרבית המייסדים חוו את השואה לא הביאה אותם לידי אחדות דעים בדבר מקומו ותפקידו של קיבוץ בזירה הציבורית. הקמת המוזיאון על אף מצוקתו הכלכלית של הקיבוץ הצעיר החריפה את המחלוקת, אך אלה הוצנעו על-פי-רוב ולא ניתן להן פומבי.⁸

לאחר הקמת הקיבוץ והמוזיאון וכינונה של עצרת הזיכרון השנתית במקום, גייסה תנועת הקיבוץ המאוחד ביתר שאת את זכויות העבר ההרואי ורתמה אותן לפעילות בהווה הפוליטי. אחד הדגלים שהניפה התנועה היה שלילה מוחלטת של יחסים עם גרמניה, המערבית או המזרחית. אירועי השעה במדינת ישראל הצעירה אתגרו שוב ושוב את ההיאחזות בעיקרון המקודש הזה: בינואר 1952 אישרה הכנסת את המשך המשא ומתן עם ממשלת מערב גרמניה על הסכם השילומים. בתגובה נענו לובטקין וצוקרמן לצו התנועה, ובעצרות מחאה בערים הגדולות קראו לשלילתם המוחלטת של היחסים עם גרמניה.⁹ בתחילת 1955 פרץ גל מחאה נוסף בתגובה לחידוש צבא מערב גרמניה וצירופו לנאט"ו. הפעם השתתפו בו חברי קיבוץ נוספים.¹⁰ בדצמבר 1957 פורסמה בעיתונות ידיעה על נסיעה מתוכננת של "אישיות רמת מעלה" למערב גרמניה לצורך משא ומתן על רכישת נשק. שרי אחדות העבודה-פועלי ציון שמאל (הייצוג המפלגתי של תנועת הקיבוץ המאוחד) ומפ"ם יזמו משבר קואליציוני; במהלך המשבר בוטלה הנסיעה, ובסיומו הורכבה מחדש הממשלה, בהרכב זהה לקודם.¹¹ אולי בשל מעטה הסודיות שאפף את הפרשה ורצונה של אחדות העבודה להישאר בממשלה לא יזמו ראשיה מחאה ציבורית. ביוני 1959 פורסמה בעיתונות ידיעה מרעישה שישראל מוכרת נשק למערב גרמניה. הפעם היה המשבר ארוך ופומבי יותר, ובמהלכו

7 עדות שרה שגר (1989), בתוך: דרור בורשטיין, בלי שום מקרה מוות: סיפורים מקיבוץ לוחמי הגטאות, תל אביב: בית לוחמי הגטאות ובבל (2007), עמ' 39; שרה שגר-נשמית (1913-2008), ילידת העיירה סייני. פרטיזנית בשנות המלחמה ופעילה בגאולת ילדים לאחריה. ממייסדות קיבוץ לוחמי הגטאות, סופרת וחברת הנהלת המוזיאון שנים רבות.

8 יצחק שטרנברג, ממייסדי הקיבוץ, סיפר לימים: "תקופה ארוכה היווה המוזיאון מקור למתחים בין חברים בקיבוץ לבין עובדי המוזיאון ופעיליו [...] ההתנגיסות של חברים להכנת העצרת נתפסה אצל המתנגדים כהירתמות לקפריזה של אנשים ספורים", בורשטיין, בלי שום מקרה מוות, עמ' 57.

9 "פרטיזנים ולוחמי מחתרת קוראים: מ"מ עם בון - בגידה בקורבנות", על המשמר, 6 בינואר 1952, עמ' 1.

10 טוביה בוז'יקובסקי, "עוד ייתנו את הדין", למרחב, 7 בינואר 1955; שרה נשמית, "הם לא מתנצלים עוד...", למרחב, 14 בינואר 1955. טוביה בוז'יקובסקי (1914-1959), יליד לודז', איש תנועת "דרור", חבר הנהגת האי"ל בגטו ורשה, ממייסדי קיבוץ לוחמי הגטאות וחבר הנהלת המוזיאון בשנות החמישים.

11 "אחה"ע תובעת כינוס דחוף של הממשלה לביטול החלטה חמורה", למרחב, 17 בדצמבר 1957. האישיות רמת המעלה הייתה הרמטכ"ל משה דיין, ומטרת נסיעתו - רכש צוללות לצה"ל. בעקבות המשבר נדחה רכש הצוללות מגרמניה בשנים רבות. אורי יזהר, בין חזון לשלטון: מפלגת אחדות העבודה-פועלי ציון בתקופת היישוב והמדינה, רמת אפעל: יד טבנקין (2005), עמ' 261-263.

התפטר ראש הממשלה דוד בן-גוריון והוכרוזו בחירות. שוב התייצבו סמלי המרד בכיכרות והופיעו מעל דפי העיתונים¹². שרה שגר ביטאה את דאגתה מפני העתיד לבוא:

מה נגיד לבנינו, אשר יטיחו בפנינו: "בעד הכסף הגרמני מכרתם את נשמתכם!
את זכר אבא-אמא שלכם!" כיצד נצדיק מעשה יודנראטי זה? גדולה החרדה
לעתידנו, גדול הוא הצער, אולם גדולה מכל הבושה.¹³

שאלת "הכסף הגרמני" אכן העסיקה רבים באותם ימים, גם את חברי קיבוץ לוחמי הגטאות: לאחר החתימה על הסכם השילומים הוחלט בקיבוץ המאוחד שאת הפיצויים האישיים יש להעביר לקיבוץ. היו חברים שלא הגישו בקשה לקבלת הפיצויים מממשלת גרמניה, אך היו גם שקיבלו פיצויים וסירבו למסור אותם לקופת המשק. סירובם גרר ויכוחים פנימיים והיה מהגורמים לגל עזיבות שפקד את הקיבוץ ונותר כפצע פתוח שנים רבות.¹⁴ בד בבד, על אף הצער והבושה, יצאה לפועל עסקת הנשק, ואחדות העבודה הצטרפה לממשלה החדשה שהוקמה לאחר הבחירות.¹⁵

1965: "במקרה ואנטק יופיע"

במחצית פברואר 1965 התקבלה במזכירות קיבוץ לוחמי הגטאות בקשה של קבוצת צעירים גרמנים לבקר במוזיאון.¹⁶ בצירוף מקרים, ביום שבו נשלחה הבקשה התכנסה ישיבה של נציגי ארגוני הלוחמים ואסירי המחנות לדיון בקידום המאבק הציבורי נגד החלת ההתיישנות על פשעי הנאצים. אנשי בית לוחמי הגטאות הוזמנו לישיבה, אך הסתפקו במשלוח מברק ברכה.¹⁷ בישיבת

12 "שרי אחה"ע יתבעו ביטול עסקת הנשק", למרחב, 26 ביוני 1959, עמ' 1; "פירוק הקואליציה הממשלתית קרוב לוודאי", דבר, 30 ביוני 1959, עמ' 1; "צביה לובטקין: אם יקום העם יכול לקרוע את רוע הגזירה", למרחב, 5 ביולי 1959, עמ' 2.

13 שרה נשמי, "תעודת טיהור", בקיבוץ: שבועון הקיבוץ המאוחד 430, 8 ביולי 1959, עמ' 5 (ההדגשה הוספה).

14 באפריל 1957 סיפק העיתון המקומי הסבר לעזיבתם של זוג חברים, כולל ציון שמם: "הפעם אפשר להגיד בוודאות, שגרמו לעזיבה אך ורק החיפושים אחרי חיים 'נוחים יותר'". "על שניים שעזבו", דפים: קיבוץ ע"ש לוחמי הגטאות, סמריה-הגליל המערבי 118, 17 באפריל 1957. פרסום גינוי פומבי שכזה העיד על עומק השבר.

15 ערב הקמת הממשלה החדשה קרא צוקרמן להמשיך את המאבק מספסלי האופוזיציה: "לא תהיה הזדמנות להילחם נגד העיסקה [...] מוטב לעמוד מחוץ לממשלה", מזכירות הקיבוץ המאוחד, 15 בדצמבר 1959, ארכיון יד טבנקין (אי"ט), ספר 67, 67/9, 12/9-2.

16 אברהם חביליו, הסתור: חברת התיירות והנסיעות של ההסתדרות, אל מזכירות קיבוץ לוחמי הגטאות, 14 בפברואר 1965, אבלה"ג, מדור מיוחד, 4/4796.

17 פרטוקול משיבת ארגוני נציגי הלוחמים ואסירי המחנות, 14 בפברואר 1965, שם; הזמנה לישיבה מחוג ירושלים למורשת חורבן העם, שם. ב-11 בנובמבר 1964 החליטה ממשלת מערב גרמניה שלא להאריך את תקופת אי-ההתיישנות של פשעי הנאצים. פירוש הדבר היה שמ"8 במאי 1965 הייתה צפויה לחול התיישנות על מעשי הרצח שלהם. יעקב דורון, סגן היועץ המשפטי במשרד החוץ, "סקירה בנושא התיישנות פשעי הנאצים", 30 במרץ 1965, ארכיון המדינה, חצ 4/4326.

היערכות לקראת עצרת מחאה בנושא, שבמהלכה נקבע סדר הדוברים, הוקצב זמן גם לצוקרמן, ובפרוטוקול נכתבו: "במקרה ואנטק יופיע"¹⁸. צוקרמן לא הופיע, אף שהוזמן.¹⁹ בתוך כך ביקרה כמתוכנן קבוצת הצעירים הגרמנים במוזיאון ואף חתמה בספר המבקרים.²⁰ ביקורה של אותה קבוצה וההיעדרות מעצרת המחאה סתרו לכאורה את המאבק לשלילתה המוחלטת של גרמניה. חודשים מספר לאחר מכן נתנה שרה שרר הסבר אפשרי לביקורה של אותה קבוצה: "גרמנים – פרט לצעירים שגדלו לאחר המלחמה – אינם רצויים אצלנו [...]" (אין אנחנו מדריכים גם את הצעירים שלהם וזכותנו היא לקבוע עמדתנו אליהם!).²¹ על אף האמור היו ביקורים אלו נושא למחלוקת חריפה גם שנים רבות לאחר מכן.²² באותם ימים שבהם התארגנה עצרת המחאה ההיא, וללא כל קשר אליה, הגיע לשיאו מאבק פוליטי סוער בתוך אחדות העבודה על שאלת הצטרפותה למפא"י לצורך התמודדות במערך משותף במערכת הבחירות הקרובה לכנסת. לובטקין וצוקרמן, ועמם חברי קיבוץ נוספים, כחלק מאותה מחויבות הדדית שהזכרתי, הצטרפו עם טבנקין למחנה שוללי המערך. מאבק זה טלטל את המערכת הפוליטית חודשים ארוכים ומצא לו ביטוי גם בתוך הקיבוץ פנימה. אפשר להניח כי הנושא משך תשומת לב רבה יותר משמסכה המחאה על חוק ההתיישנות.²³

בתחילת מרץ 1965 התבשר הציבור כי ממשלת מערב גרמניה החליטה לכונן יחסים דיפלומטיים עם מדינת ישראל.²⁴ באותו יום התכנסה מועצת אחדות העבודה כדי להחליט על הצטרפותה למערך. באותן שעות ממש נפגש ראש הממשלה עם שליחו המיוחד של הקנצלר.²⁵ נוכח התקדמותו המהירה של המשא ומתן עם ממשלת מערב גרמניה, התכנס בבהילות מרכז מפלגת אחדות העבודה: "הנני שייכת לאלה שיש להם צלוקת. שיש להם כתובת קעקע", קראה

- 18 "פרוטוקול מס' 4 מישיבת מטה הפעולה מיום 3.3.65", אבלה"ג, מדור מיוחד, 4796/5 (ההדגשה הוספה).
- 19 הזמנה ממטה פעולה של שרידי השואה למאבק בהתיישנות פשעי הנאצים, 3 במרץ 1965, אבלה"ג, מדור מיוחד, 4796/4; "אלפים הפגינו בתל-אביב נגד חוק ההתיישנות", דבר, 7 במרץ 1965, עמ' 2.
- 20 בית לוחמי הגטאות אל אברהם חביליו "הסתור", 23 בפברואר 1965, אבלה"ג, מדור מיוחד, 4881/16; בית לוחמי הגטאות, ספר המבקרים 1964-1965, 13 במרץ 1965, שם, 4987.
- 21 שרה שרר אל ישראל אבן-נור, 20 בדצמבר 1965, אבלה"ג, מדור מיוחד, 4881/1.
- 22 "חליפת מכתבים בשאלת קשרים עם גרמניה, 1986", אבלה"ג, מדור רישום מרכז, 16190.
- 23 "בוויכוח על המערך", דפים: קיבוץ ע"ש לוחמי הגיטאות 203, 20 בספטמבר 1964; "אסיפה מוקדשת לבעיות המערך", שם, 204, 23 באוקטובר 1964. על הקמת המערך והבחירות לכנסת השישית ראו: ערן אלדר, הדרך ל-77: קריסתה של הגמוניית מפלגת הפועלים 1965-1977, תל אביב: עם עובד (2018), עמ' 53-76.
- 24 "בון החליטה על יחסים דיפלומטיים עם ישראל", דבר, 8 במרץ 1965, עמ' 1. לדיון נרחב על נסיבות כינונם של היחסים הדיפלומטיים עם מערב גרמניה ראו: לייקי גרוניק, בין זיכרון השואה להון פוליטי בישראל: סוגיית נרמול היחסים בין ישראל לגרמניה המערבית (1962-1966) (חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת חיפה, 2015).
- 25 הדיון במועצת המפלגה היה סוער; משלחת ובה גם לובטקין יצאה במהלכו להביא את טבנקין, שהחרים תחילה את הכינוס. "אחדות העבודה החליטה: בעד 'המערך'", מעריב, 9 במרץ 1965, עמ' 2; "שליחו של ארהארד נפגש עם אשכול", דבר, 9 במרץ 1965, עמ' 1. שליחו של הקנצלר היה ד"ר קורט בירנבך.

לובטקין והוסיפה: "חטאנו בעניין הזה של גרמניה, קבלנו שילומים [...] זוהי ציפור הנפש של התנועה שלנו".²⁶ מרכז המפלגה אמנם תמך בדעתה, אך למחרת אישרה הכנסת את הודעת ראש הממשלה על כינון יחסים דיפלומטיים עם מערב גרמניה. חברי הכנסת ושרי אחדות העבודה נמנעו מהצבעה או נעדרו מאולם המליאה.²⁷ כך, בחלוף שבוע אחד, התרחשו שני אירועים נפרדים ונכרכו זה בזה, וסמלי המרד מקיבוץ לוחמי הגטאות מצאו את עצמם בעמדת מיעוט בשתי חזיתות, המפלגתית והציבורית.²⁸

בתוך כך נערכו ההכנות האחרונות לקיומה של עצרת הזיכרון השנתית: ההזמנות נשלחו כסדרן ומודעות פורסמו. נכתב בהן כי העצרת תעמוד בסימן עשרים שנה לניצחון על גרמניה הנאצית וכי הדוברת הראשית תהיה שרת החוץ גולדה מאיר. ואולם ברגע האחרון ביטלה מאיר את השתתפותה. הסיבה לא נמסרה, אך באותו בוקר פורסם כי כוונתה להסביר בנאומה "את דבר קשירת היחסים עם גרמניה המערבית".²⁹ ייתכן שמאיר הבינה כי עדיף לה להימנע מהפולמוס הצפוי במעמד הזה. בבוקר העצרת הצליחה לובטקין לקבל את הסכמת הרמטכ"ל, יצחק רבין, להופיע במקום שרת החוץ. היו שכעסו על כך.³⁰ בדברי הפתיחה שלו בעצרת התייחס שגר להחלטה שהתקבלה בחודש הקודם:

אנחנו לא מקבלים את החלטת הממשלה [...] ואיש לא יוכל לכפות עלינו לעשות זאת. נלחם בכל כוחנו ואמונתנו בכל נסיון להתיידד עם רוצחינו מאתמול, בכל נסיון לפרוק מעלינו עול כבוד לאומי [...] אין עדיין גרמניה אחרת.³¹

- 26 מדברי לובטקין במרכז אחדות העבודה, 15 במרץ 1965, אי"ט, 10-11/8/3.
- 27 "אחה"ע נגד יחסים דיפלומטיים עם בון", הארץ, 16 במרץ 1965, עמ' 1; "הכנסת אישרה כינון היחסים עם בון", הארץ, 17 במרץ 1965, עמ' 1; הישיבה ה-460 של הכנסת החמישית, במרץ 1965, דברי הכנסת, 42, עמ' 1567-1568.
- 28 לימים זכר חבר הקיבוץ צביקה דרור כי לובטקין כינתה או בשיחה עמו את יגאל אלון "בוגד". כשנשאלה בתגובה "מה, הוא יודנרטי?", לא ענתה. אפשר להניח כי חטאו בעיניה היה כפול: אלון, ממנהיגי הקיבוץ המאוחד ושר העבודה, היה ממובילי הקמת המערך ותמך בכינון היחסים הדיפלומטיים עם מערב גרמניה. ריאיון עם צביקה דרור, קיבוץ לוחמי הגטאות, 28 בנובמבר 2008.
- 29 "שרת החוץ מצטערת להודיע שלא תוכל להופיע בעצרת", 26 באפריל 1965, אבלה"ג, מדור מיוחד, 4796/7; "אלפי אנשים צפויים בקבוץ לוחמי הגטאות ביום השואה", ידיעות אחרונות, 26 באפריל 1965, עמ' 12.
- 30 לובטקין כתבה כי טבנקין כעס על החלפת הנואמים: "אין זאת השתתפות הממשלה, אלא הצבא, המסמל נשק גרמני". בהמשך הוסיפה: "אינני חושבת שהוא צודק", צביה לובטקין אל יצחק צוקרמן, 30 באפריל 1965, אבלה"ג, אוסף צוקרמן מיוחד, 799. צוקרמן היה באותם ימים אורח של הקהילה היהודית בארגנטינה.
- 31 ע. הראובני, "20 אלף בעצרת בקיבוץ לוחמי הגטאות", מעריב, 30 באפריל 1965, עמ' 2.

צבי שזר נואם בעצרת הזיכרון בבית לוחמי הגטאות, משני צדיו יושבים יצחק טבנקין והרמטכ"ל, יצחק רבין, 29 באפריל 1965. אבלה"ג, מדור תצלומים, 36070.

שזר אמנם הבטיח לחימה, אך ככל הנראה הבין כי הקרב כבר נגמר. בריאיון לעיתון המקומי לאחר העצרת הוא נמנע מלהזכיר את הנושא והעדיף לתאר את המבקרים הרבים הפוקדים את המוזיאון.³² במקביל הדגיש את קול המצפון והמוסר ביחס לגרמניה, ולחבר הקיבוץ המאוחד שתכנן לנסוע לאזכרה במחנה בוכנוולד כתב: "דעתנו איננה נוחה מביקורים פרטיים בגרמניה".³³ נוסף על כך הוא דחה בקשה לשימוש בחומרים של ארכיון המוזיאון בסרט שהופק על היחסים בין שתי המדינות ונעתר רק לאחר ששוכנע שאין בסרט מסר של פיוס.³⁴

באספת קיבוץ שנערכה בסוף יולי 1965 עלתה בפעם הראשונה סוגיית המאבק הציבורי. במהלכה הציע בנימין אנוליק ש"המשק יפגין ביום בו או של השגריר הגרמני הראשון". לובטקין השיבה: "מותר לנו להתנגד כששרינו בממשלה", וצוקרמן הוסיף: "עלינו לנהוג לפי המצפון, ועלינו להפגין".³⁵ דומה שהתחושה שהנהגת התנועה נטשה אותם דרבנה את הדוברים לפעולה. יותר מכך, לאלו מהם שהתנגדו להחלטת מפלגתם להצטרף למערך הייתה מוטיבציה נוספת למחות

32 "מעצרת ההמונים בבית לוחמי הגטאות", דפים: קיבוץ ע"ש לוחמי הגטאות 312, 21 במאי 1965.

33 צבי שזר אל ז'ק בורשטיין, 23 בפברואר 1965, אבלה"ג, מדור מיוחה, 4881/16.

34 צבי שזר אל ד"ר מרק דבורז'צקי, 14 בדצמבר 1965, שם, 4881/2.

35 אספה כללית של קיבוץ לוחמי הגטאות, 24 ביולי 1965, ספר פרוטוקולים מאספות אפריל 1965-ספטמבר 1970, ארכיון קיבוץ לוחמי הגטאות, מק"קה-אס"3. בנימין אנוליק (1926-2018), יליד וילנה, מייסדי הקיבוץ. בי 1965 העיד במשפטם של מפקדים ממחנה קלוגה. מורה ומחנך, חבר הנהלת המוזיאון שנים רבות.

כנגד ממשלתו של אשכול. היו שציפו מלובטקין ומצוקרמן לאמות מידה מופתיות גם בהקשר זה.³⁶ שבועיים אחר כך התכנסו חברי הקיבוץ לעצרת המחאה שהוזכרה בפתיחת המאמר. חשיבותה של עצרת זו הייתה בהיותה הראשונה שבה השתתפו במחאה חברי קיבוץ רבים על משפחותיהם. כעבור שבוע נערכה במוזיאון ישיבת היערכות לקראת ההפגנה המתוכננת בירושלים.³⁷ ההפגנה הסוערת לוותה בעימותים עם המשטרה, ואלה גלשו גם לאלימות.³⁸ שנה הרגיש שרשמו פרק חשוב במאבק: "קריאות-הזעם, שהושמעו בחוצות ירושלים, יהדהדו ודאי עוד זמן רב בחלל החיים הציבוריים שלנו. אנו מקווים, כי המיפגן של אתמול יעשה לבלימת הדחירה לקראת ה'נורמאליזציה' המחרידה בכל תחומי היחסים שלנו עם גרמניה".³⁹

בגיליון ראש השנה תשכ"ו של דפים: קיבוץ ע"ש לוחמי הגיטאות נכתב בסיכום השנה החולפת במוזיאון כי "הבית נתן גם את חלקו במערכות הציבוריות נגד בואו של השגריר הגרמני הראשון לישראל".⁴⁰ חודשים מספר אחר כך הקימה תנועת הקיבוץ המאוחד ועדה לשאלות הקשורים עם גרמניה, וצוקרמן נמנה עם חבריה. זה היה הניסיון האחרון "לבלימת הדחירה", כלשונו של שנה, של הקשרים הכלכליים שכבר קיימו כמה מקיבוצי התנועה בגרמניה.⁴¹

סיכום

"השנה זכינו בקצת יציבות ולקינו במידה גדושה של אדישות", סיכמה במשפט אחד לובטקין, מזכירת הקיבוץ, בסוף ספטמבר 1965, את השנה העברית החולפת. את האדישות ייחסה למצבו החברתי של הקיבוץ והלינה על שחסרים עוד קשרי חברות ופעילות בין החברים.⁴² עם זאת,

36 "הנכם שליחי עפר ואפר! הנכם שליחי לוחמים! [...] אלו שיופיעו ברשימת המערך, הם הם האחראים למצב היחסים עם גרמניה", ישראל ז'ומסקי, קיבוץ משמר הנגב, אל צביה ואנטק, 7 באוגוסט 1965, אבלה"ג, אוסף צוקרמן מיוחד, 643.

37 "אנטק הבטיח לבוא למשמרות, גם גב' שנה. יש להניח כי יגיעו חברים מהמשק", ד"ר קנובלר אל גב' קליבנסקי, "סיכומים בבית לוחמי הגטאות", 15 באוגוסט 1965, אבלה"ג, מדור מיוחד, 4798/2. ד"ר יהודה קנובלר עמד בראש חוג ירושלים למורשת חורבן העם. ברונקה קליבנסקי (1923-2011), ילידת גרודנו, חברת תנועת "דרור" וקשרית האי"ל באזור ביאליסטוק, עבדה ביד ושם והייתה פעילה מרכזית במאבק המתואר לעיל. ארכיונה שמור במדור רישום מרכזי בארכיון בית לוחמי הגטאות.

38 "מול צל השואה וזעם המונים הגיש פאולס האמנתו", על המשמר, 20 באוגוסט 1965, עמ' 1; "מיום ליום: המפגינים ביקשו לפרוץ גבול", הארץ, 20 באוגוסט 1965, עמ' 2; "ג. מאיר מצדיקה את אלימות המשטרה נגד המפגינים בעת הגשת ההאמנה ע"י פאולס", על המשמר, 23 באוגוסט 1965, עמ' 3.

39 צבי שנה אל ד"ר יהודה קנובלר, 20 באוגוסט 1965, אבלה"ג, מדור מיוחד, 4881/7.

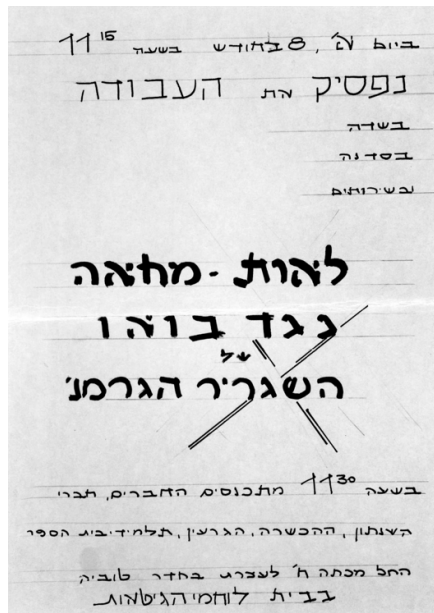
40 "תשכ"ה בבית קצנלסון", דפים: קיבוץ ע"ש לוחמי הגיטאות 215, 26 בספטמבר 1965.

41 מרים, מזכירות הקיבוץ המאוחד, אל יצחק צוקרמן, הומנה לישיבת הוועדה לשאלות קשרים עם גרמניה, 23 בדצמבר 1965, אבלה"ג, אוסף צוקרמן מיוחד, 645. לדיון נרחב בנושא ראו: אלון גן, "פרחים לגרמניה? כתמים וסדקים בבית הזוכית", ישראל 9 (2006), עמ' 109-142.

42 "השנה זכינו בקצת יציבות ולקינו במידה גדושה של אדישות", דפים: קיבוץ ע"ש לוחמי הגיטאות 215, 26 בספטמבר 1965, עמ' 2.

מחסום האדישות בקיבוץ גפרן באותה שנה בפעם הראשונה לפחות בתחום אחד: בשאלת היחס לגרמניה. לאורך שנות החמישים שב ונדרש קיבוץ לוחמי הגטאות להגיב על תהליך הפשרת היחסים בין המדינות. בחזית המאבק ניצבו סמלי המרד. אם היה הד לכך בתוך הקיבוץ, הוא התמצה במתחים החברתיים סביב קבלת הפיצויים האישיים כחלק מהסכם השילומים.

כינוס המחאה שערכו חברי הקיבוץ לקראת בואו של השגריר, השבתת העבודה שנלוותה אליו וההפגנה הסוערת בירושלים בהשתתפות מקצת החברים זכו לתהודה תקשורתית רחבה. הבחירות המתקרבות לכנסת סייעו אף הן לקידום מאבקם הציבורי. ואף על-פי-כן נחל המאבק כישלון, ושגרירות גרמנית בתל אביב הייתה לעובדה קיימת. גם הפעם בחרה הנהגת אחדות העבודה להשלים עם התהליך ולהישאר בממשלה, בניגוד מוחלט לעמדותיהם של סמלי המרד. המחאה על כינון היחסים הדיפלומטיים עם מערב גרמניה ב-1965 הייתה מעין קרב מאסף. אמנם משמעותי מקודמיו, אך גם שיאו של תהליך שהחל כבר בשלהי העשור הקודם: חברי קיבוץ לוחמי הגטאות לא נקראו עוד לזירת המאבק נגד הפשרת היחסים בין המדינות, אלא הפכו לקבוצת לחץ בנושא. מול הנורמליזציה הדוהרת ביחסה של החברה הישראלית לגרמניה, מיצב את עצמו המוזיאון כמגדלור של מצפון ומוסר בעניין זה, מתוך אמונה עמוקה וכנה שלא קהתה לאורך שנים רבות.⁴³

תצלום כרוזה שנתלתה על לוח המודעות בחדר האוכל של קיבוץ לוחמי הגטאות, יולי 1965.
אבלה"ג, מדור תצלומים, 53324.

43 במקביל הוקמה בקיבוץ לוחמי הגטאות ברכת שחייה, שנבנתה מכספי הפיצויים ממערב גרמניה. על המתח שבין אות ומופת לקיבוץ רגיל ראו: ליאור ענבר, "קיבוץ לוחמי הגטאות: מחוז וזכרון בתוך הווה מאתגר 1949-1959", ילקוט מורשת 99 (בדפוס).

